

Ontbrekende premissen

Roel de Vrijer

1. Inleiding

Na een partijtje schaak verzamelt u de stukken, om ze in het kistje op te bergen. Er ontbreekt een stuk. Onder de tafel vindt u het *ontbrekende schaakstuk* terug.

Bij het monteren van een zelfbouwmeubel merkt u dat u nog onderdelen nodig heeft die niet zijn meegeleverd. Zo mist er een schroef. In een la vindt u er een die geschikt is. De *ontbrekende schroef*?

Bijna hebt u een wiskundige stelling bewezen, maar er ontbreekt nog een schakel in het bewijs. Helaas blijkt de stelling niet waar. De *ontbrekende schakel* bestaat dan ook niet.

Deze variaties op een thema dienen als inleiding op de vraag hoe een redenering moet worden opgevat waaraan kennelijk een premisse ontbreekt. Als de onvolledige weergave van een bepaalde, oorspronkelijke redenering? Beoordeling is te verdedigen wanneer je de onvolledige redenering die de spreker naar voren brengt beschouwt als een schetsmatige weergave van een meer uitgewerkte versie die hij in gedachten zou hebben, en het expliciteren van de ontbrekende premissen beschouwt als een poging deze 'moederversie' te reconstrueren.

Uit argumentatietheoretisch oogpunt bezien is de *psychologische* vraag wat de spreker nu precies in gedachten had minder interessant. Evenals een aantal recente auteurs¹ op dit gebied, kies ik dan ook voor een meer objectiverende benadering, waarin uitsluitend wordt gerekend met de concrete redenering zoals die is geuit en met de pragmatische context waarin dat is gebeurd. Als men van dit laatste gegeven af zou zien, zou men uitkomen bij wat ik hier noem de *logisch-deductieve* benadering. Deze past bij het ideaal van de deductieve wetenschap, waarin redeneringen dienen om nieuwe resultaten af te leiden uit acceptabele, liefst reeds bewezen premissen en waarin aan de aard van de gebruikte redeneervormen strikte eisen worden gesteld. Waar in de praktische presentatie geen volledige afleidingen worden gegeven maar wordt volstaan met bewijsschetsen, gebeurt dit onder de voorwaarde dat ze wel kunnen worden aangevuld tot volledige afleidingen. Wat betreft het expliciteren van ontbrekende premissen geeft deze benadering aanleiding tot een simpel criterium: ze moeten de redenering in kwestie geldig maken en ze moeten zelf acceptabel zijn.

Ontbrekende premissen

In de *pragmatische* aanpak wordt het gezichtspunt gekozen van de luisteraar die, in een dialoogsituatie, in principe bereid is zich door de onvolledige redenering waarmee hij wordt geconfronteerd te laten overtuigen. Blijkbaar wordt hij door de spreker in staat geacht zelf de redenering met geschikte premissen aan te vullen. Een consequentie van het in het beeld betrekken van de luisteraar is dat het objectieve geldigheidsbegrip van de logisch-deductieve benadering wat naar de achtergrond verdwijnt.² De aard van de door de sprekers en luisteraars gehanteerde notie van gerechtvaardigde gevolgtrekkingen wil ik daarom zo veel mogelijk in het midden laten. Het is alleen van belang op te merken dat het een contingente notie is: of een gevolgtrekking gerechtvaardigd is kan afhangen van de omstandigheden.

Door de keuze voor de pragmatische aanpak van het verschijnsel ontbrekende premissen wordt de manier waarop we dat ontbreken – in het licht van de inleidende variaties – op moeten vatten nader bepaald. Voor de luisteraar is het ontbreken van een premisse zoiets als het ontbreken van een schroef in zijn bouwpakket. De spreker heeft het pakket aangeboden, de luisteraar moet verder met eigen middelen proberen er iets van te maken dat hem overtuigt. Of dit ook zal lukken staat op voorhand niet vast: het kan nog onttaarden in het geval van de ontbrekende schakel.

In het hier geschetste kader laat zich de vraag stellen of iets anders gezegd kan worden over het karakter van de uitspraken die als aanvullende premisse door de luisteraar geëxpliciteerd moeten worden en of aan de luisteraar richtlijnen kunnen worden gegeven waarmee hij premissen kan opsporen en beoordelen. Rekening houdend met bestaande literatuur op dit gebied, wil ik in het volgende aan de beantwoording van deze vraag een kritische bijdrage leveren. In het bijzonder zal ik stelling nemen tegen de opvatting dat de spreker gebonden is aan de verzwegen argumenten van zijn redenering.

2. De pragmatische aanpak in een dialogisch perspectief

Zoals gezegd beschouwen we redeneringen als ontleend aan een dialoogsituatie, waarin ze naar voren zijn gebracht met het doel een discussiepartner van de conclusie te overtuigen. Daarbij ga ik ervan uit dat er een aantal pragmatische regels van toepassing zijn die op natuurlijke wijze voortvloeien uit een aan het doel van de argumentatieve conversatie aangepaste versie van het samenwerkingsbeginsel van Grice (1975). Van belang is voor ons met name de regel dat van de spreker die de redenering

(1) p_1, \dots, p_n , dus q

naar voren brengt, mag worden verwacht dat hij dat doet in de (gerechtvaardigde) veronderstelling dat

(1a) p_1, \dots, p_n (en q) waar zijn

- (1b) de luisteraar p_1, \dots, p_n niet in twijfel zal trekken
 (1c) het gerechtvaardigd is q te concluderen op basis van de premissen p_1, \dots, p_n
 (1d) de luisteraar deze gevolgtrekking zal kunnen aanvaarden.

Hier kan als een pendant van het *maxime van wijze* nog de voorwaarde aan worden toegevoegd dat de spreker niet een efficiëntere redenering (met dezelfde conclusie) ter beschikking moet staan die verder in gelijke mate aan $la\ t/m\ d$ voldoet. Hieruit volgt bijvoorbeeld dat zijn redenering geen overbodige premissen moet bevatten. De luisteraar heeft de taak na te gaan of de redenering hem kan overtuigen. Meer in het bijzonder komt dat er op neer dat hij moet vaststellen of de veronderstellingen (1b) en (1d) van de spreker terecht waren. (Het type argumentatieve situatie waar het hier om gaat wordt uitvoerig geanalyseerd in Van Eemeren & Grootendorst (1982). De clausules $la\ t/m\ d$ maken daar deel uit van de oprechtheidsvoorwaarde en de voorberedende voorwaarde voor het correct uitvoeren van de complexe taalhandelings argumentatie (op. cit.: 119).)

Wat is de status van pragmatische regels van de genoemde soort? In de lijn van Grice (1975) ligt het voor de hand ze in eerste instantie op te vatten als constitutief voor een bepaald type communicatieve situatie (i.c. informatief bij Grice, argumentatief hier). Ze kunnen echter ook normatief worden opgevat, en juist in de argumentatieve situatie verdient deze verdergaande interpretatie extra nadruk. De reden hiervoor ligt in het dialogische karakter van de argumentatieve situatie. De formele achtergrond van de analyses in Van Eemeren & Grootendorst (1982) wordt ondermeer gevormd door de theorie van dialoogspelen.³ Typisch voor dialoogspelen, en daarmee voor de gekozen dialogische benadering, is de centrale rol van de respectievelijke gebondenheden van de spelers. Een verschil van mening wordt beslecht doordat één van de deelnemers geconfronteerd wordt met tegenstrijdige gebondenheden die in de loop van het spel uit zijn oorspronkelijk standpunt voortvloeien. Het dialoogspeel wordt zo in feite geconstitueerd door de regels die aangeven hoe gebondenheden door bepaalde 'zetten' weer leiden tot nieuwe gebondenheden, etcetera. Als informele tegenhangers van deze regels komen nu, naast bijvoorbeeld logische regels, met name de genoemde pragmatische regels in aanmerking.

Men kan het als een indirecte manifestatie van de dialogische zienswijze beschouwen, dat in de argumentatietheoretische literatuur belang wordt gehecht aan het vermijden van de zogenaamde *stroman-drogreden*. Vanuit zuiver monologisch standpunt bezien zou een juiste verdeling van de verdedigingsplicht op zichzelf immers geen bijster interessant gegeven zijn.

3. De gebondenheid van de spreker

Het feit dat het expliciteren van te sterke aanvullende premissen veelal wordt

aangemerkt als instantie van de stroman⁴, kan op zijn beurt weer worden gezien als een indirecte manifestatie van de opvatting dat degene die de redenering naar voren brengt verdedigingsplicht bezit ten aanzien van de ontbrekende premissen. Veel directer komt deze door mij in twijfel getrokken opvatting tot uiting in het werk van Van Eemeren & Grootendorst (1982: 346), die verdedigingsplicht van de spreker zelfs nadrukkelijk opvoeren als een criterium voor de vraag of een uitspraak kan gelden als verzwegen argument. Zo zijn zij van mening (op. cit.: 353), evenals trouwens Schellens & Verhoeven (1981: 262), dat een spreker die de redenering

- (2) John is een Engelsman, dus is hij dapper

naar voren brengt, ook gehouden kan worden aan het verzwegen argument

- (2a) Alle Engelsmen zijn dapper

Van Eemeren & Grootendorst behandelen het verzwegen argument als een conversationale implicatuur, die ze in eerste instantie nader identificeren als – wat zij noemen – het *conversationale minimum*: een informatieve uitspraak die de redenering geldig maakt en waar de spreker, onafhankelijk van de context waarin hij deze gebruikt⁵, op grond van zijn redenering aan gehouden kan worden. Een zwakkere uitspraak dan (2a) en tevens de zwakste die als aanvullende premisse (2) logisch geldig zou maken is het logisch minimum:

- (2b) Als John een Engelsman is, dan is hij dapper

Zoals Schellens & Verhoeven (1979: 8) en Van Eemeren & Grootendorst (1982: 352) opmerken, is de spreker al aan (2b) gebonden op grond van het simpele feit dat hij met (2) gereedeneerd heeft.⁶ Van Eemeren & Grootendorst (1982: 352) verwerpen (2b) echter als verzwegen argument, vanwege gebrek aan informativiteit. Informativiteit is dan ook het aspect waarop het conversationale minimum zich van het logisch minimum onderscheidt.

Ik ben van mening dat het logisch minimum niet alleen de zwakste uitspraak is die de redenering geldig maakt en waar de spreker op grond van zijn redenering aan gebonden is, maar dat het tevens de enige uitspraak is met die eigenschappen. Daarmee geloof ik dan ook niet dat er een coherente notie conversationeel minimum bestaat. Ik zal proberen mijn opvattingen in deze te staven. Om te beginnen is het mijns inziens niet zo dat de gebruiker van (2) zich automatisch aan (2a) bindt. Het is om dat aan te tonen voldoende een context aan te geven waarin dat ook duidelijk niet gebeurt. Een dergelijke context is er één waarin (2c) geldt.⁷

- (2c) John zit in het vak dat bestemd is voor de Ajax-supporters

In de praktijk zal voor de meeste luisteraars de op grond van de quasi-syllo-

gistische vorm van (2) voor de hand liggende generalisering (2a) trouwens ook niet aanvaardbaar zijn. Iets soortgelijks gaat op voor de redenering

(3) Het regent niet, dus Anna is op het strand

Deze zou vermoedelijk niet of nauwelijks op aanvaardbare wijze toegepast kunnen worden als er verdedigingsplicht aan vast zat voor

(3a) Altijd als het niet regent is Anna op het strand

Toch kan (3) heel plausibel zijn, bijvoorbeeld wanneer het middag is en strandmens Anna een weekje in een badplaats vertoef. Wellicht valt dan de volgende uitspraak te verdedigen als een op de situatie toegesneden variant van het conversationele minimum.

(3b) Deze dagen is Anna als het niet regent om deze tijd vrijwel altijd op het strand

Zelfs in een zo specifieke situatie zou het echter een misverstand zijn te menen dat uit (3) de verplichting zou ontstaan een uitspraak in die trant te verdedigen. De omstandigheden kunnen immers zo zijn dat eveneens een andere uitspraak, bijvoorbeeld (3c), in aanmerking komt.

(3c) Anna heeft gisteren gezegd: als het niet regent ben ik morgen op het strand

Met (3b) en (3c) zijn twee onafhankelijke, gelijkelijk plausibele uitspraken aangegeven, die beide voor zich maken dat redenering (3) houwt snijdt. Ik werk dit voorbeeld nu verder uit, omdat het cruciaal is voor de vragen waar we ons hier mee bezig houden.

Het regent niet. Van Anna kun je op aan. Een spreker brengt (3) naar voren in de gerechtvaardigde veronderstelling dat de luisteraar zowel (3b) als (3c) aanvaardt en dat hij deze er derhalve met zijn redenering van zal overtuigen dat Anna op het strand is. Heeft deze spreker nu verdedigingsplicht voor (3b) of voor (3c) of misschien voor beide? Mijns inziens voor geen van beide. Stel eens dat de spreker zelf (3c) aanvaardt, maar (3b) verwierpt. Op grond van (3c) is de redenering dan ook voor hemzelf overtuigend. Hij heeft dus met het naar voren brengen van (3) gehandeld in overeenstemming met de pragmatische voorwaarden *la t/m d*. Waarom zou hij nu (3b) nog moeten verdedigen, waar hij niet eens zelf in geloof⁸? Analooeg is hij natuurlijk evenmin aan (3c) gebonden, en – zou ik willen toevoegen – zelfs niet aan de disjunctie. Er kunnen nog wel andere redenen zijn waarom (3) overtuigt.

Men zou kunnen tegenwerpen dat de spreker het Griceaanse *maxime van kwantiteit* heeft overschreden door in het midden te laten wat zijn standpunt is ten aanzien van (3b) en (3c). Deze tegenwerping gaat echter voorbij aan de

begrenzings van het doel van de conversatie. Redeneringen worden gebruikt met het doel de luisteraar van de conclusie te overtuigen. Conversationele regels zijn op de argumentatieve situatie van toepassing voorzover ze betrekking hebben op dat doel. Het *maxime van kwantiteit* betreft hier derhalve uitsluitend die informatie die de luisteraar nodig heeft om zich te kunnen laten overtuigen. En zoals we zagen draagt in ons voorbeeld de standpuntbepaling van de spreker ten aanzien van (3b) en (3c) daar niet toe bij. Het is extra informatie waarvan de relevantie op voorhand niet vaststaat.

Met dit alles wil niet gezegd zijn dat er geen conversaties zouden kunnen plaatsvinden met een gemengde doelstelling: zowel argumenteren als informatie uitwisselen. Op grond van het feit dat de redenering (3) naar voren is gebracht, kan zo'n gemengde doelstelling echter niet worden vastgesteld. En zelfs wanneer die er wel is, staat nog eens vast dat (3b) en (3c) dan tot het 'topic' behoren.

Ik heb een vermoeden dat empirisch onderzoek van taalgedrag nog langs andere weg licht op de zaak zou kunnen werpen. Wanneer iemand er op betrap wordt dat hij al of niet opzettelijk een pragmatische regel (zeg het *maxime van kwantiteit*) heeft geschonden, zal hij zich moeten verontschuldigen: "Sorry, ik heb me vergist" of "O.k., ik heb gelogen, maar ik kon ook moeilijk anders". Wie (2) heeft geredeneerd, en tegengeworpen krijgt "Dus jij gaat er van uit dat alle Engelsen dapper zijn", kan daarentegen counteren: "Nee, daar vergis jij je in, maar realiseer je je waar John zit?".

4. Aanvullende premissen

De behoefte aan aanvullende premissen komt bij de luisteraar pas op wanneer de opzet van de spreker (het overtuigen van de luisteraar) dreigt te mislukken. Als aanvullende premisse is in dat geval iedere uitspraak geschikt die (eventueel in combinatie met andere uitspraken) door toevoeging de redenering alsnog aanvaardbaar maakt voor de luisteraar. De doelstelling die volgens de pragmatische aanpak met het aanvullen van ontbrekende premissen wordt beoogd, is derhalve 'luisteraar-gebonden' en moet niet worden verward met het logisch-geldig maken of op soortgelijke wijze canoniseren van ruwe bewijsschetsen, waar het in de logisch-deductieve benadering om gaat.

Het antwoord op de vraag of de in de vorige paragraaf besproken uitspraken gekwalificeerd kunnen worden als aanvullende premissen luidt nu in principe bevestigend. Of ze ook geschikt zijn, hangt af van de luisteraar en, vanwege de contingentie van het luisteraar-gebonden gevoltrekkingsbegrip, daarmee van de context. Het belangrijkste criterium voor de beoordeling van aanvullende premissen is efficiëntie met betrekking tot de doelstelling overtuigen. Daaruit kunnen een aantal meer specifieke criteria worden afgeleid. In de eerste plaats moeten ze voor de luisteraar aanvaardbaar zijn en aan de gevolgtrekking maximale overtuigingskracht verlenen. Daarbij moeten ze

iets toevoegen aan wat al expliciet was. Tenslotte is eenvoud van belang. Eenvoud is immers één van de kenmerken van elegantie en daarmee van efficiëntie. De in het oog springende parallellen met de maximes van kwantiteit, relatie, kwantiteit en wijze berusten niet op toeval.

Dat het logisch minimum als aanvullende premisse niet in aanmerking komt, is hiermee duidelijk gemotiveerd: als conventionele implicatuur van de redenering voegt het niets toe, en wie de gevolgtrekking in twijfel trekt zal ook het logisch minimum, dat niets meer en niets minder uitdrukt dan juist de gerechtvaardigheid van die gevolgtrekking, niet zonder meer aanvaarden.

5. Slot

Tot slot wil ik nog een paar opmerkingen maken over de eerder genoemde alternatieve benaderingen van het verschijnsel ontbrekende premissen. Ik heb getracht zo consequent mogelijk vast te houden aan het gekozen pragmatistisch uitgangspunt, maar daarmee wil ik niet zeggen dat ik de overige benaderingen afwijs. Wie kennis neemt van de literatuur die er over dit onderwerp bestaat, zal het opvallen dat de gezichtspunten die ik hier zorgvuldig heb trachten te scheiden nogal eens door elkaar lopen. Daar zijn ook wel verklaringen voor.

De psychologische vraag naar de bedoelingen van de spreker is ook vanuit pragmatisch oogpunt om minstens twee redenen interessant. Ten eerste heeft de vraag heuristische waarde. Aangenomen dat de spreker zijn redenering zelf overtuigend vindt, kan een reconstructie van zijn gedachtengang een middel zijn tot het vinden van de geschikte aanvullende premissen, waarbij de luisteraar gebruik kan maken van zijn kennis van de gedachtenwereld van de spreker. Ten tweede is belangstelling voor de niet uitgesproken argumenten van de spreker begrijpelijk uit dialogisch oogpunt. Wie kan voorspellen welke verdediging de tegenstander zal kiezen, kan daarop met zijn aanvallen anticiperen.

De logisch-deductieve benadering is aantrekkelijk omdat deze een tegenwicht biedt tegen de willekeur die het centraal stellen van de luisteraar als subjectieve beoordeelaar in de pragmatische aanpak met zich meebrengt. Je kunt je inderdaad afvragen welke zin het heeft dat discussianten volgens de besproken pragmatische regels samenwerken bij het tot stand brengen van een geregelde dialoog, wanneer zij zich bij de beoordeeling van elkaars argumenten verder onredelijk en onvoorspelbaar zouden gedragen.

Noten

1. Schellens & Verhoeven (1979), Van Eemeren & Grootendorst (1981) en (1982) (ik verwijs verder naar de latere versie uit 1982). Scriven (1976: 85) neemt een tussenpositie in.
2. De logisch-deductieve en de pragmatische aanpak kan men combineren door het postuleren van een 'logische' luisteraar, die alleen redeneringen accepteert die of geldig zijn of

eenvoudig geldig te maken door aanvulling met acceptabele premissen. In de praktijk zullen luisteraars dit ideaaltype in meerdere of mindere mate benaderen. Men zou kunnen verwachten dat het gerealiseerd wordt in de lezer van een wiskundeboek.

3. Met name zoals die zijn neerslag heeft gekregen in het werk van Barth en Krabbe (1982).
4. Scriven (1976: 167), Van Eemeren & Grootendorst (1982: 353).
5. Door deze formulering vermijd ik het begrip 'onbepaalde' of 'neutrale' context.
6. Grice (1975) noemt (2b) een *conventionele implicatuur* van (2).
7. Of deze en nog volgende uitspraken nu zonder meer als ontbrekende premissen mogen worden beschouwd laat ik in deze paragraaf in het midden.
8. Probleematischer is de situatie waarbij de spreker in (3c) gelooft maar niet in (3b), en de luisteraar juist andersom. Voor beiden is de redenering overtuigend, maar om verschillende redenen. Ook in dit geval handelt de spreker overeenkomstig de geformuleerde pragmatische regels. Dat dit soort redeneren sommigen als 'onethisch' voorkomt, zou erop kunnen wijzen dat nog eens naar die regels moet worden gekeken.

Literatuur

- Barth, E.M. en E.C.W. Krabbe
1982 *From axiom to dialogue*. Berlin, New York: De Gruyter.
- Eemeren, F.H. van en R. Grootendorst
1981 'Verzwegen argumenten'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 3, 130-156.
- Eemeren, F.H. van en R. Grootendorst
1982 *Regels voor redelijke discussies*. Dordrecht: Foris (Diss. UvA).
- Grice, H.P.
1975 'Logic and conversation'. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds), *Syntax and semantics* 3: *speech acts*. New York: Academic Press.
- Schellens, P.J. en G. Verhoeven
1979 'Naar een procedure voor de analyse van betogende teksten'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 1, 1-24.
- Schellens, P.J. en G. Verhoeven
1981 'Verzwegen argumenten: een pas op de plaats'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 3, 261-266.
- Scriven, M.
1976 *Reasoning*. New York: McGraw-Hill.